

Гріхопадіння: передісторія та наслідки

священник Андрій Хромяк

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2019-7-51>

У пропонованій статті подано результати богословського-екзегетичного аналізу праць Святішого патріарха Філарета, які торкаються питання гріха, гріхопадіння та смертності людини. Розкрита тематика статті стосовно таких важливих понять антропології, як гріх та гріхопадіння прародичів, проливає світло на богословські думки патріарха Філарета, дає нам зрозуміти вплив святих отців на формування антропологічних думок Святішого владика. Патріарх Філарет у своїй антропології особливу увагу приділяє свободі, як дару Божому, який людина має використовувати для користі своєї душі. Від розкриття цієї свободи на пряму залежить наше спасіння. Для того, щоб з'єднатися із Богом, людина має очищати свою совість, оскільки це динамічний процес і потребує великих зусиль. Наша совість служить нам поводитирем, яка вказує нам шлях до небесних обителів. Гріховність заважає нам бачити себе справжніми і тому може привести нас до духовної смерті, як зауважує про це Святіший владика. Якщо ми віддаляємося від світла, то стаємо надбанням темряви. Після гріхопадіння патріарх Філарет акцентує свою увагу на боротьбі плоті та духу, про бажання плоті підпорядкувати собі духовне начало у людині. Але Господь не залишає своє творіння, даючи йому сили для боротьби із спокусами. Тільки у Бозі ми можемо знову відчувати спокій, відновити гармонію у вселенній та знайти своє власне місце у цьому світі. Бути дитям світла і не ототожнювати себе із злом, такий зміст думок можна передати, аналізуючи антропологію святішого патріарха Філарета. Тематика даної статті має перспективу подальших досліджень, а саме щодо учення про пристрасті та їхньої генези в трудах патріарха Філарета для того, щоб побачити цілісну картину антропологічних поглядів святішого владика.

Ключові слова: Патріарх Філарет, Священне Писання, гріх, образ Божий, свобода, духовна смер.

Постановка проблеми. Сумна константа гріхопадіння наших прародичів, про яку розповідає нам книга Буття, червоною ризкою проходить через усю історію людського буття, будучи тим основним стержнем, біля якого відбуваються всі події світової історії. Істинний зміст цієї розповіді може бути переданий небагатьма

словами. Перше подружжя перебувало в раю у повному блаженстві та гармонії з навколишнім світом. Вони спілкувалися з Богом і Він керував їхнім духовно-моральним станом, давши їм для цього просту заповідь: не вживати плодів із дерева пізнання добра й зла. Такому блаженному стану позаздрив людиновбивця світу цього – диявол, який захотів погубити їх. Для задоволення свого бажання, він скористався одним із плазунів, змієм, через якого говорив із Євою. У ній (жінці) він похитнув упевненість у непорушності заповіді, потім посіяв у її душі відчуття недовіри до Бога, викликав бажання стати рівною з Творцем і, нарешті, вплинувши на її зовнішній бік людських почуттів, підштовхнув її волю до переступу заповіді. У своєму гріховному вчинку Єва стала прикладом і для першого чоловіка – Адама. Так відбулося гріхопадіння, а через їхній вчинок, наслідки їхнього злочину відчуває на собі весь теперішній людський рід. Загальною причиною переступу прабатьків послужило неправильне застосування свободи своєї волі; підставою ж для всього цього стала спокуса, яку навіяв лукавий.

Мета даної статті полягає у розкритті богословських думок патріарха Філарета стосовно таких важливих понять антропології, як гріх та гріхопадіння прародичів.

Предметом даної статті є богословсько-екзегетичний аналіз праць Святійшого владики. **Об'єктом** даного дослідження є його праці. Публікацій з даної проблематики автором не було виявлено, тому звертаємо увагу на актуальність даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Антропологію Святійшого патріарха Філарета можна розділити на два аспекти: статичний та динамічний. Людина для Святійшого владики, в першу чергу, є істотою розумною, розумною душею, оскільки всяка розумна душа за природою схильна до здійснення чеснот. Більше того, усякому доброму ділу передують відповідний намір. Це було б неможливо, якби людина не була обдарована свободою волі. Поряд із розумом це – найважливіший аспект розкриття образу Божого в людині: якщо розум відноситься до статичної сторони образу, то свобода волі представляє собою її динамічну сторону. Бог створив людину вільною, щоб людина вільно могла вибрати добро. «Не варто забувати й того, –

пише Святійший патріарх Філарет, – *що Бог наділив людину свободою. Вона мусить сама обирати між добром і злом...*»¹. Отже, свобода волі є самостійною і при цьому центральною рисою образу Божого в людині, що дозволяє певним чином виконати те завдання, яке було поставлене перед нею Творцем.

Але це ще не є остаточна свобода перебування в добрі, а свобода орієнтації, свобода вибору добра й повільного, але неухильного слідування йому, поєднана з необхідністю постійного, у кожній конкретній ситуації, вибору між добром і злом. У всіх цих ситуаціях і відбувається випробування людини для неухильності слідування вибраного нею шляху і на прихильність до Бога та світу досконалих цінностей. Власне, те відокремлення овець від козлів, про яке ми читаємо в Євангелії від Матфея, уже відбувається в цьому житті: Страшний Суд підведе підсумок розділення, яке відбулося ще тут, на землі. Ось чому той, хто говорить, що не потрібно було створювати злих, які понесуть заслужене ними покарання на віки вічні, у дійсності стверджує, що не треба було з'являтися розумній природі. Бо яка користь від розумного єства, якщо воно не володіло свободою вибору і здатністю до самовизначення. Звідси виявляється мудрість Промислу про людину, Промислу, Який не творить зло, а лише попускає йому до певного часу зароджуватися в наших душах, а звідси – вилитися в наш світ.

Людина покликана розкрити свою свободу в цьому світі. Для цього вона отримує особливий дар. *«Людина і відрізняється від тварини тим, що має свободу... Свобода – це дар Божий, відібрати її означає позбавити людину блаженства»*². Тому наше спасіння в багато чому залежить від нашої волі. Тут Святійший владика висловлює традиційну точку зору східних Отців, оскільки вони підкреслювали значення свободної волі, свободно вибраного подвигу слідування й наслідування Христа³. Людина, хоча може іноді сама собою бажати чесноти, але щоб виконати це бажання, вона завжди

¹ Патріарх Філарет. Інтерв'ю. Т.б. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2003. С. 442.

² Там само. С.443.

³ Плакида (Дезей), архим. «Добролюбие» и православная духовность. М.: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2006. С. 110.

має потребу в допомозі Божій. Таке розуміння аскетички включало її в цілісну христологічну та сотеріологічну перспективу.

«Якби людина не була свobodною, то вона не могла б удосконалюватися та уподібнюватися Богові. Духовне вдосконалення може відбуватися лише тоді, коли є можливість вибору»⁴. Отже, передбачаючи падіння людини, Бог усе ж зберіг їй свободу, як царську рису Свого образу в ній – рису, без якої неможливий динамічний труд, самообмеження й подвиг, який є глибокою сутністю і людським саморозкриттям. Щоб підтримати в собі цю царську рису образу, а через її правильне вживання досягнути кінцевої мети буття – буття з Богом, від людини вимагається жити за совістю, яка і є природним законом, який вкладений у нас нашим Творцем. Совість характеризується Святійшим владикою як «об'єкт», який треба очищати, щоб вона говорила»⁵.

Але чому взагалі виникла необхідність у вказівнику напрямку і поводителі? Чому людина не може обійтися в процесі життєдіяльності даними тільки розуму – разом із здоровим мисленням та іншими складовими своєї природи? Що порушило первозданну гармонію її відносин із Богом?

Хоча гріхопадіння є для Святійшого владики відправною точкою роздумів, він говорить дуже коротко про цю подію, яка визначила долі цього світу – набагато більше він акцентує увагу на наслідках, що спіткали людство після цих подій. У другому томі проповідей, які були сказані у Великий Піст після читання покального канону Андрія Критського, патріарх Філарет проводить паралель із Адамом та сучасним грішником, який іде слідом свого прародича.

«Подібно до Адама і кожен грішник, який наслідував його в гріху, повинен говорити: пізнав себе позбавленим Бога (тобто позбавленим спілкування з Богом), пізнав себе позбавленим

⁴ Патріарх Філарет. Проповіді, промови, послання, доповіді, інтерв'ю. Т.7. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2007. С. 48.

⁵ Патріарх Філарет: Кожна людина має свободу вибору. Режим доступу: [<http://hram.in.ua/biblioteka/pratsi-patriarkha-filareta/260-book260/3071-title3614>]. (дата звернення: 12.07.2019).

вічного царства та насолоди, гріхів моїх ради. Я відчуваю те саме, що відчував Адам, якого наслідую в злочині. Відчуваю подібно до нього свою провину перед Богом, свою внутрішню наготу й неподобство, свою безмовність перед Ним. Я не маю нічого такого, чим міг би прикрити свою провину»⁶.

Наша гріховність тягне за собою духовну смерть, тому що прирікає нас на вічні страждання. І важкість цих страждань буде полягати у відсутності спілкування з Богом – джерелом життя й любові⁷. Бог передбачив і сповістив цю духовну смерть, але не визначив її; оскільки за смертю душі йде смерть тіла. Таке розуміння смерті душі, як відокремлення її від Бога, за якою слідує й тілесна смерть, відображається в православній традиції, починаючи з отців-апологетів та прослідковується в західного Отця – блаженного Августина⁸.

У результаті падіння ми позбулися райської насолоди, а разом з нею позбулися благовоління Божого й перебування в раю блаженного життя⁹, отримавши замість вічного й нетлінного – тлінне та пристрасне життя, сповнене страждань.

У цьому уривку привертає увагу, по суті, ототожнення бачення Бога і спілкування з Ним із блаженным вічним життям. Із багаточисельних середньовічних паралелей до цього місця приведемо лише думку Ансельма Кентерберійського із його твору «Прослогіон»:

«О, жалюгідний жереб людини, яка втратила те, заради чого була створена! О, важке та погибельне падіння її!... Втратила блаженство, для якого була створена, знайшла потребу, для якої не була створена»¹⁰. «Чи бачиш тепер, – звертається до

⁶ Патріарх Філарет. Проповіді. Т.2. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2010. С. 347.

⁷ Патріарх Філарет. Проповіді, послання, доповіді, промови, слова на вручення архіпастирських жезлів, інтерв'ю. Т.8. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2010. С. 150.

⁸ Августин Аврелій, блаженний. Творіння / блаженний Августин Аврелій; під ред. Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета; [пер. прот. Василя Лозовицького, свящ. Андрія Хром'яка, Ігоря Сацика та Мирослава Хом'яка]. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2015. Т.3. С. 561.

⁹ Патріарх Філарет. Проповіді. Т.2. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2010. С. 347.

¹⁰ Ансельм Кентерберійський. Сочинення. М.: Издательство «Канон+», 1995. С. 126.

свого потенційного слухача преп. Симеон Новий Богослов, – від якої слави і якого блаженства в яке безчестя, нерозумність і тління упала людина? Від якого великого багатства в яку велику прийшла бідність?»¹¹.

Ці слова з особливою виразністю показують, що початкова й основоположна трагедія християнського існування переживалася подібним чином на обох полюсах середньовічної християнської ойкумени, але лише в тому, що торкається початкового етапу ситуації людини у світі, самих умов її теперішнього існування: плач через гріхи повинен перейти в боротьбу, щоб визволитися від гріха. Однак спочатку належить зрозуміти масштаб цієї небезпеки та трагедії¹².

Злочин прабатьків мав глибокий вплив на людську природу, що визначило все подальше життя людства, тому що створена Богом людина побажала свідомо й вільно замість волі Божої встановити свою волю в якості головного життєвого начала. Спроба створеної природи утвердитися у власній автономії грубо спотворила Божественний творчий план і привела до нехтування встановленого Богом порядку. Невідворотним логічним наслідком цього стало відпадиння від Джерела життя. Недовіра своєму Творцю мала для перших людей трагічні наслідки:

«Бог сказав Адаму і Єві: не їжте плодів із забороненого дерева, бо помрете; а диявол сказав: їжте – станете богами. Перші люди не повірили Богові, а повірили дияволові»¹³.

Буття поза Богом для людського духу є смертю в прямому й точному значенні цього слова. Святитель Григорій Ниський пише, що той, хто перебуває поза Богом, неминуче перебуває поза світлом, поза життям, поза нетлінням, бо все це зосереджено тільки в Бозі. Віддаляючись від Творця, людина стає надбанням темряви, тління

¹¹ Преподобний Симеон Новий Богослов. Творіння. Т.1. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2013. С. 298.

¹² Мейендорф И. Жизнь и труды св. Григория Паламы: Введение в изучение. Изд. второе, испр. и дополн. для русского перевода / Перевод Г. Н. Начинника под редакцией И. П. Медведева и В. М. Лурье. СПб.: Византиноссика, 1997. С. 172-178.

¹³ Патріарх Філарет. Доповіді. Т.5. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2003. С. 504.

й смерті. На думку того ж святого, нікому неможливо існувати, не перебуваючи в Сущому¹⁴.

Святійший владика особливо підкреслює всезагальність гріха:

«Дуже прикро усвідомлювати, що наслідки гріха переходять до нащадків у наступні покоління. Гріхи батьків переходять на дітей і онуків, так що вони народжуються зі схильністю до пороків своїх батьків, а іноді прямо з їхніми хворобами»¹⁵.

Наслідуючи від Адама тління і смертність, народжуючись на світ через плотську похоть, ми – через слабкість нашої природи – наслідуюмо Адама, і тому через це маємо потребу в очищенні і новому житті. Тому до загального до всіх прокляття і осудження, яке кожному з нас передається від народження, кожний із нас власними справами притягує до себе або викривання, або похвалу від Бога.

Джерело зла міститься в свободі нашої волі. Через її жорсткість і негнучкість зло у світі зростає і буде зростати до другого Пришестя Христового. Від злих звичаїв та гріхолюбної волі, від яких апостол Павло закликає відійти, важко відмовитися. Через гріхолюбну волю ми ніби змагаємося з Адамом у гріховності, побоюючись відстати від нього на цьому шляху¹⁶. Це розділення волі, коли багато хто перестав прагнути до споглядання Бога й непорочного життя, розуміється Святійшим як результат гріха; як наслідок людство розділилося на праведників, що прагнуть до життя з Богом і в Бозі, і грішників, які відмовилися від початкового високого призначення людини.

Але і в середині особистості відбулося розділення духовного й плотського начал, плоть підпорядкувала собі дух¹⁷, що потягнуло за

¹⁴ Григорій Ниський, святий; під ред. Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета; [пер. Київської православної богословської академії УПЦ Київського Патріархату; автор вступ. ст. прот. Олександр Трофимлюк]. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2011. Т.1. С. 596.

¹⁵ Патріарх Філарет. Проповіді. Т.1. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 1999. С. 66.

¹⁶ Патріарх Філарет. Проповіді. Т.2. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2010. С. 345.

¹⁷ Патріарх Філарет. Послання. Промови. Т.3. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2001. С. 160.

собою їхню ворожнечу. Відповідні думки в християнській традиції опираються на виділення і протиставлення закону духа і закону плоті в посланнях ап. Павла (*Рим. 8: 12-14*). На мові аскетички, якої і дотримується патріарх Філарет, дана опозиція позначається також як протистояння розуму і пристрастей.

У гріхопадінні людина як істота самобутня зробила неправильний вибір і цей напрямок був заданий її гріховною природою, а через своє унікальне місце у вселенній, і всьому матеріальному всесвіту був нав'язаний викривлений спосіб існування. Гріхом у початок досконалого творіння було внесене внутрішнє роз'єднання.

Оскільки гріх є саморуйнівним, то зміни, що відбулися через гріхопадіння і зовнішньої форми людського життя, не треба вважати помстою Бога через переступ Його волі. Безпосередньо з нього випливаючи, наслідки гріха не йдуть за гріхом автоматично, порушуючи волю Божу, бо творіння саме не може порушити основи природи, закладені Вседержителем. Без Божественного призначення з цього приводу протиприродні зміни не могли б стати законом для гріховного єства. Крім того, Господь міг би і після гріхопадіння залишити людину в колишньому стані, проте заради Домобудівництва самої людини не зробив цього.

Висновки: Таким чином, підводячи підсумки гріхопадіння людини та його наслідки, згідно з думками патріарха Філарета, необхідно розрізнити дві дії, які йдуть одна за одною та поєднані між собою: з одного боку, «природне» походження цих наслідків, які випливають з факту гріхопадіння прабатьків, з іншого – прийняття цих наслідків волею Божою і утвердження їх в якості аксіом існування для занепаłego людства.

Гріх, який зародився в середині вільної волі прабатьків, призвів до пошкодження єства людини, давши можливість новим законам розпочати своє буття. Згідно із святоотцівським переданням, в людську природу ввійшли тлінність людського тіла, смертність людини і пристрасність душевна, яких не знало людське єство до порушення волі Божої. Ці прояви найбільше проявляються в людському тілі, але також мають свій відбиток і в безсмертній душі.

Список джерел і літератури:

1. **Біблія.** Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту. К.: Видавничий відділ УПЦ КП Київського Патріархату, 2004. 1416 с.
2. **Августин Аврелій, блаженний.** Творіння / блаженний Августин Аврелій; під ред. Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета; [пер. прот. Василія Лозовицького, свящ. Андрія Хромяка, Ігоря Сацика та Мирослава Хом'яка]. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2015. Т.3. 599, [1] с.
3. **Григорій Ниський, святий.** під ред. Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета; [пер. Київської православної богословської академії УПЦ Київського Патріархату; автор вступ. ст. прот. Олександр Трофимлюк]. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2011. Т.1. 623, [1] с.
4. **Патріарх Філарет.** Доповіді. Т.5. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2003. 511 с.
5. **Патріарх Філарет.** Інтерв'ю. Т.6. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2003. 743 с.
6. **Патріарх Філарет.** Послання. Промови. Т.3. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2001. 615 с.
7. **Патріарх Філарет.** Проповіді. Т.1. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 1999. 535 с.
8. **Патріарх Філарет.** Проповіді. Т.2. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2010. 447 с.
9. **Патріарх Філарет.** Проповіді, промови, послання, доповіді, інтерв'ю. Т.7. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2007. 799 с.
10. **Патріарх Філарет.** Проповіді, послання, доповіді, промови, слова на вручення архіпастирських жезлів, інтерв'ю. Т.8. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2010. 735 с.
11. **Преподобний Симеон Новий Богослов.** Творіння. Т.1. К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2013. 751 с.
12. **Ансельм Кентерберийский.** Сочинения. М.: Издательство «Канон+», 1995. 400 с.
13. **Мейендорф И.** Жизнь и труды св. Григория Паламы: Введение в изучение. Изд. второе, испр. и дополн. для русского перевода / Перевод Г. Н. Начинника под редакцией И. П. Медведева и В. М. Лурье. СПб : Византинороссика, 1997, XVI + 480 с.
14. **Плакида (Дезей), архим.** «Добротолюбие» и православная духовность. М.: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2006. 382 с.
15. **Софроний (Сахаров). архим.** Преподобный Силуан Афонский. Сергиев Посад.: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2006. 464 с.
16. **Патріарх Філарет:** Кожна людина має свободу вибору. Режим доступу: [<http://hram.in.ua/biblioteka/pratsi-patriarkha-filareta/260-book260/3071-title3614>]. (дата звернення: 12.07.2019).

References:

1. *Bibliya*. (2004). Books of the Holy Scriptures of the Old and New Zavit. K. : Vidavnichy viddil of the UOC-KP of the Kiev Patriarchate.
2. *Augustine Aurelius, blessed*. (2015). Creativity / *Blessed Augustine Aurelius*; ed. *Holy Patriarch of Kiev and All Russia-Ukraine Filaret*; [trans. prot. Basil Lozovitsky, priest. Andria Khromyaka, Igor Satsik and Miroslav Khom'yak]. - K.: Vidavnichy viddil of the UOC of Kyiv Patriarchate. Vol.3.
3. *Grigory Nisky, saint*; (2011). ed. *Holy Patriarch of Kiev and All Russia-Ukraine Filaret*; [trans. Kiev Orthodox Theological Academy of the Ukrainian Orthodox Church of Kyiv Patriarchate; author entry. Art. prot. Oleksandr Trofimlyuk]. K.: Vidavnichy viddil of the UOC of Kyiv Patriarchate,. Vol. 1.
4. *Patriarch Filaret*. (511). Dopovidi. T.5. K. : Vidavnichy viddil of the UOC of Kyiv Patriarchate, 2003.
5. *Patriarch Filaret*. (2003). Interv'yu. T.6. K. : Vidavnichy viddil of the UOC of Kyiv Patriarchate.
6. *Patriarch Filaret*. (2001). Messenger. Promotions. T.3. K. : Vidavnichy viddil of the UOC Kiev Patriarchate.
7. *Patriarch Filaret*. (1999). Propovidi. T.1. K. : Vidavnichy viddil of the UOC of Kyiv Patriarchate.
8. *Patriarch Filaret*. (2010). Propovidi. T.2. K.: Vidavnichy viddil of the UOC of Kyiv Patriarchate.
9. *Patriarch Filaret*. (2007). Propovidi, Promote, Messenger, dopovidi, Interv'yu. T.7. K.: Vidavnichy viddil of the UOC of Kyiv Patriarchate.
10. *Patriarch Filaret*. (2010). Propovidi, messenger, dopovidi, promise, words for the presentation of archpastiric wands, Interv'yu. T.8. K. : Vidavnichy viddil of the UOC of Kyiv Patriarchate.
11. *Rev. Simeon the New Theologian*. (2013). Creativity. T.1. K. : Vidavnichy viddil of the UOC of Kyiv Patriarchate.
12. *Anselm of Canterbury*. (1995). Compositions. M. : Publishing house "Canon +".
13. *Meyendorf I*. (1997). Life and Works of St. Gregory Palamas: Introduction to the study. Ed. second, rev. and add. for Russian translation / *Translation by G. N. Nachinnik edited by I. P. Medvedev and V. M. Lurie*. St. Petersburg: Byzantinorossica.
14. *Placidus (Desej), archim.* (2006). "Philosophy" and Orthodox spirituality. M. : Orthodox St. Tikhon Humanitarian University.
15. *Sofroniy (Sakharov), archim.* (2006). Rev. Siluan of Athos. Sergiev Posad.: Holy Trinity Sergius Lavra.
16. *Patriarch Filaret*: The skin of the people is the freedom of vibor. URL: [<http://hram.in.ua/biblioteka/pratsi-patriarkha-filareta/260-book260/3071-title3614>]. (date of beast: 07/12/2019).